

նէն աւելի համապատասխան եղող յօրինուածքը :

Արտայայտութեան ձեւին մէջ այդ ընտրողականութիւնը Պ. Շահինի մեծ հրապոյրը եւ մեծ ուժը կը կազմէ : Ունի զմայլելիօրէն թեթեւ ու քաղցր գորշութիւններ , նուրբ « մոտրլէ » ներ , որ կարծես հազիւ թիթեւ չուրով մը քերած անցած են պղնձին վրայէն , ինչպէս Ռիթայի գողտր գլուխին մէջ . ունի նաեւ ուժեղ ու խիստ գծեր , ինչպէս Տիկին Լուիզ Ֆրանսի կենդանագրին , Անգրոծ քանդորին եւ « Աքսիսի » ծեր որմնադիրին մէջ . խոր ու թաշենի սեւեր ունի , ինչպէս Միս Նոեյի կենդանագրին

մէջ . լայն ու համազօր գունաւորումներ ունի , ինչպէս Պ. Լերանի կենդանագրին մէջ , կարծես « լալի » ու շինուած :

Մերթ հատու է եւ մերթ փափուկ , ու երբեմն երկուքը մէկանց . եւ դիմագծութեան մը ազնուութիւնը կամ ախտանիշերը , ամբոխի շարժումները , քաղաքներու համապատկերները նշանակուած են իրենց ուրոյն նկարագրով , իրենց ուժգնութեամբ կամ ստուերացումով , իրենց ճշմարիտ լոյսին մէջ , բոլոր « փլան » ները սքանչելի կերպով դէտուած :

ԳԻՒԽԱՎ ՍՈՒԼԻԼ

(Մեացեալը յաջորդ թիւով)

Վարդանանց Շրջանը

(Պատմական մի կտակ)

րիտունէութիւնը մտաւ Հայաստան թէ չէ՝ հայ ժողովրդին գործունէութեան հրապարակ հանեց , համաշունչ զգացմունքներով հայերին միմեանց հետ մօտեցրեց-միմեանց հետ շաղկապեց :

Հայ ժողովուրդը , որ մինչեւ քրիստոնէութիւն , կրաւորական դեր էր կատարում իր հայրենիքի անցած-գարձածի մէջ , քրիստոնէութեամբ քուէի տէր դարձած՝ հանդէս եկաւ ամբողջովին կառավարելու իր եկեղեցական աշխարհը :

Ընտիր հոգեւորականների եռանդը , խանդավառ գործունէութիւնը եւ ժողովրդի մէջ եղած բնածին հակումների՝ աւետարանական գաղափարներին համապատասխան լինելը՝ միանգամայն դիւրացրին եկեղեցական հասարակականութեան կազմակերպւելու եւ զօրանալու

գործը : Նպաստեց նաեւ մեր թագաւորող տների ու իշխող նախարարների թէ տկարացած եւ թէ միմեանց հետ գտուած կացութիւնը :

Մի ամբողջ դարի լարւած գործունէութիւնը հանդէս հանեց ժողովրդին գրահմուտ դարձնելու պահանջը : Նայած գործ դրւած ջանքերին ու ճիգերին , արդիւնքը շատ պակաս էր երեւում : Պէտք էր ժողովուրդը ինքը կարողանար կարգաւ , հսկանալ , գիտակցել : Չորրորդ դարի վերջերսում այս պահանջը՝ իրեն « ազնուակարգ անհրաժեշտութիւն » արձանաւ , աւ հայ գործիչների առաջ : Եւ հայ ժողովրդը՝ հարազատ գաւազը , Հացիկից Մաշտոցը՝ Ս. Մ. Մաշտոցը տեղ հային իր ազգային գիրն ու դպրութիւնը : Բացեւանցի դպրոցներ ամենայն տեղ , Հայ տառերին ծանօթանալ , նրանց օրհնաբեր պատուները քաղել շտապեցին ամենքը , ամենքը անխտիր պատանի , երիտասարդ թէ ծեր , Այսպէս է վկայում ժամանակի պատմագիրը :

Գրահմութիւնը , համանման գրքերի (Ս. Գիրք) ընթերցանութիւնը հայ ժողովրդի մտաւոր աստիճանը բարձրացրեց , միմեանց միջեւ յարաբերութիւնները դիւրացրեց եւ համանման գաղափարներով միմեանց հետ ամուր շղթայեց իսկապէս եղբայրացրեց եւ կազմեց ու պատրաստեց յայնարային ամեն տեսակ փոխըմբռնների դէմ խղճի ազատութիւնը պաշտպանելու :

Հասած փորձութեան ժամը - տեղաց փոթո-

րկելը Պարսիկը գրոհ տւեց մեր երկիրը: Մոխ-
րապաշտութիւնը կռիւ հրատարակեց զրիստո-
նէութեան դէմ:

Բռնակալութիւնը եկաւ մեր երկիրը անհղօ-
քէն անկոտորեց-միջապատեց, մեր ազգային զրպ-
րոցը ելաւ հայի զիմադրութեան ճանապարհը
փարոսեց:

Քրիստոնեայ Այրարատեան մեր բնաշխարհը
ոտքի կանգնեց, իր 66,000 կտրիճները կռւի
զաշտն ուղարկեց եւ ինքն ամբողջովին զինւեց
իր խղճի ազատութիւնը պաշտպանելու:

Եւ պաշտպանեց:

Աւարայրի պաշտօնական ճակատը պարտու-
թիւն կրեց. Վարդան Մամիկոնեան 1036 ըն-
տիր քաջերով նահատակեց, բանակը ցրւեց.
բայց կռիւը չվերջացաւ: Աւարայրի փոխանակ՝
Այրարատը արիւննեց. զինւորներէ փոխանակ՝
ժողովուրդը շարժւեց — Թողեց տուն, կալուած
ու հարստութիւն, եւ հողին, գաղափարը, պա-
տիրը գերադասեց: Նիւթեղէն տաճարները գո-
ցեց, ինքնին անձնօրէն տաճարացաւ:

Երբէ՞ք Մասիս այնքան ուժգին չէր հրաբու-
խել, ինչպէս Այրարատեան ժողովուրդը հրա-
բխեց առանց խորութեան սեռի ու դասակար-
գի: Երբէք մեր բնաշխարհն Այրարատ այնպէս
զմայելիօրէն չէր գարուներ, ինչպէս զարու-
նեց այրարատացին, հանդէս հանելով իր բարո-
յական կեանքի երփներանգ ծաղիկներն ու բու-
րալից փնջերը:

Պահ մի դիմենք մեր անմահ Եղիշէին եւ
այդ հերոսական չրջանը պատկերացնող բոլոր
մեր պատմագրներին, կենդանացնենք մեր մտքի
մէջ այն կենդան-փոթորիկը, այն հաւատ-դիմադ-
րութեան թովիչ պատկերը:

— Թողին բնակիչներն իրենց գիւղերն ու
քաղաքները Դուռս եկան իշխանագոռներն իրենց
չքեղ ապարաններէց, փափկասուն հարսներն
առագաստներէց, նորափեսաներն իրենց սեռ-
եակներէց: Վայր իշան ծեղերն աթոռներէց,
երեխաները մայրնի գրկէրէց եւ ամենքը, ա-
մենքը գնացին լեռներէ ու ձորերի մէջ ապաս-
տանելին: Լաւ համարեցին ամարաւաւրութեամբ
ապրիլը քարայրների մէջ, քան ուրացութեամբ
վայելչութիւնների մէջ:

Առանց տրտնջալու կերակրւում էին վայ-
րենի խոտերով եւ բնաւ էէին յիշում իրենց սո-

վորական խորտկները:

Լեռքին սիրոյ երգերը. փշուեցին գուսան-
ներէ տակդները. կտրատւեցին ճնարի լարերը.
Նրանց հետխաբուրթիւնը սաղմոսներն էին ու
իրենց հերոսներէ կատարած օխրագործութեան
պատմութիւններն: Ամենքը իրենց սիրտը տա-
ճար եւ անձը քահանայ էին համարում, մար-
մինը սուրբ սեղան եւ հողին ընդունելի պա-
տարագ: Ոչ ոք յուսահատութեամբ չէր սգում
սրբախոյսող սպանածների վրայ եւ ոչ էլ ող-
բում իր մերձաւոր սիրելուն: Համբերութեամբ
ձգնում էին, առաքելութեամբ խառնաւաճում:
Վկայութեան հրչնայակի թեւերի տակ փրկու-
թեան ու յաղթութեան հրեշտակին էին սպա-
սում: Այս ամենի հետ եւ պատահած տեղը՝
հայ քաջերը կատարութեամբ թշնամու հետ էին
կուռում: Կապոյտ լեռներ, Տմորիքի ամբու-
թիւններ, Խաղտեաց բարձրութիւններ, Արցա-
խի անտառներն այս կողմների վկայութիւններից
արիւնեցան:

Խօսքի ու գործի հրաշալի խտացումն էին
եկեղեցու սուրբ հայրերը եւ ազգային զպրոցի
շարժման վարժապետներն ու վարդապետները:
Նրանք հեռուից չէին ձեռքի նշաններ տալի եւ
ոչ ազատ երկրից ու ազատ դահլիճներից ճառեր
թնդացնում, թղթի մրտոնեց, այլ բուն երկրի
մէջ, արիւն գործի մէջ իրենց անկախ օրինակով
էին հանդէս ի՞նչում: Նրանք սրտացաւ սփիթա-
րիչն էին, երբ սուգի մէջ էր հայը: Նրանք
ոգեչունչ ոգեւորողը՝ երբ լքումն ու վնասումն
մօտենում էր հային. նրանք խաչ ու սուր ձեռք-
ներին իրենց լաճով ընդառաջողն էին թշնա-
մու, երբ անառաջնորդ էր հայը. նրանք ամե-
նից առաջ դահլիճների սրերի տակ իրենց պա-
րանոցներն մեկնողն էին, երբ այդ սրերը դող
էին ազգում հային. նրանք խոնաւ բանտերի
մէջ ծանր կապանքների տակից շղթայակապ
նախարարների ու իշխանների վիճակն ամբողջ
ու հողները կազդուրող էին, երբ վնասու-
թիւն ու թուլութիւն ուղղում էին մօտենալ հայ
հողիներին:

Այո՛, նրանք էին հայ կեանքի բարոյատենչ
ոգու ծնողները, ինքնապաշտպանութեան կա-
ծերը հրդէս զարմնողները, զիմադրական շարժ-
ման ու ընթացքի ղեկավարները եւ արիւն կրակի
մէջ առաջին նետող ու վերջին ելնողները:

Ոտրի էր ելած եւ. հայ հերոսներին ծնող հայուհին :

Իրենց տղամարդկանց հետ միասին թողեցին չբեղ ապարանքներն, ու լեռ, անապատ ու քարանձաւ քաջացին քննել հայ տիկինները՝ մեծուհի թէ իշխանուհի, քաղաքացի թէ գեղջկուհի, է՛լ չիւնցին կեանքի փափկութիւն. մոռացութեան տուին կեանքի յարմարութիւն : Շարմաղ հացի տեղ, կորեկ էին ուտում. անարատ-անապակ գինու տեղ՝ ջուրը չափով խմում : Կերպասի ու ոսկեկար հագուստի տեղ բրդէ կոշտ շորեր էին հագնում :

Ընկան ոսկէ գնդերն ականջներին, կոտորուեցին աղամանդաքաղ ապարանքաները, կորան չքացան գոյնգգոյն գմբեղներով վաւեր թեւկաները : փշրեցին կողոպտուեցին մարգարիտ ու բիւքեղ, յակինթ ու սուտակ մատանիներ :

Է՛լ անուշադրը իւղերով չօծեցին վարսագեղ զլուխները . փղոսկրեայ սանրով չկոկեցին սաթափայլ մազները : Ոսկեայ գեղղիւն էլ չը սուրմայեց սեւորակ աչքների արտեւանդաները . էլ մոլիտ չծաղկեց նրանց բարակ շրթերունքներն :

Կեանքի պայմանները հաւասարացրել էին ամենքին . չէ՛ր կարելի նշմարել թէ որն էր տիկինը եւ որն ազական : Ոչ մէկը միւսի համար անկողին չէր պատրաստում . բոլորը միասին պառկում էին խոտի վրայ գետնի կոշտ երեսին :

Չկային նրանց համար առանձին խոհարարներ համադամ կերակուրների պատրաստող եւ ոչ մատուցակներ զովարար օշարակներ անտուցանող : Արծաթ վրձնիկն էլ չմտնեաւ ձեռքներին ջուր անկուռ եւ ոչ անուշահոտ օճառը գեպաւ նրանց զուճաչ երեսին :

Ոչ մաքուր ամաններ դարսեցին նրանց առաջ, ոչ ուրախութեան բաժակներ : Այլ եւս խնդրակներ չբացին նրանց գոները եւ ոչ ոք չը կանգնեց զաների առաջ հիւրեր ընդունելու . նրանց չըղգազարդ դահլիճները այլ եւս չառցեցին խնձրներէ համար :

Փոշոտեցին-ծխոտեցին նորապսակ հարսների սրահակները . սարդի ոտտայնով ծածկուեցին նրանց հարսնութեան սենեակները : Ջրացան աների զարդ ու զարգաբանքները : Փչաւ

ցան-անչաքան նրանց սեղանի պարագաները : Փռւ էկան-քանդուեցին հոյակապ ապարանքները, կործանուեցին-աւերուեցին նրանց ապահովութեան ամրոցները :

Ջրացան-աղանձեցին ծաղկալից բուրսատանները . արմատախիլ եղան գինեբեր այգիների վաղները : Իրենց աչքերով տեսան կայսերի յափշտակութիւն : Իրենց ականջներով լսեցին սիրելիների հոտաչանքները : Նրանց գանձերը թագաւորական արին . գլուխների ու ձեռքերի թանկագին զարդերը չարագործ ձեռքեր կողոպտուեցին :

Սիրուն մեր աշխարհի փափկասուն տիկինները, սր պահւել-մեծացել էին կակուղ ծածկոցների տակ, փափուկ պատգարակների մէջ, բուլիկ ոտերով էին ման գալի : Նրանք, որ մանկութիւնից հորթի ուղեղով, որսի կակուղ մանրով էին կերակուել, մեծ մարխոթեմախոտակեր կեանք էին վարում. Մոռացան նախկին քնքուլութիւն . սեւացաւ-ներկեց նրանց մարմին ձեւնափայլ մորթը . ցերեկը արեւախորով էին լինում, գիշերը գետնի վրայ պարկուտում :

Մոռացան կանացի տկարութիւն . կոխուելին մեղքի դէմ, կարեցին նրա չարաբեր արմատները : Իրենց կեանքով նմանեցին թաղ մահաւոր նահատակածներին . հետուից մոխրի ռուտեցիչներ զարձան բանտարկածներին : Իրենց նազուկ ձեռքերով աշխատեցին ու կերակուեցին . իրենց համար նշանակւած թուակները տնտեսեցին, կապած-կալաւաւոր իրենց թանդ սիրելիներին տարեցտարի ուղարկելով՝ միխիթարեցին :

Շատ ձմեռներ անցան, չա՛տ ձիւներ հաւեցին . զարուհը քացեց . նոր ծիծուներ թաւեկան . կենցաղատէր մարդիկ տեսան այդ՝ աւաթաքան, բայց մեր աշխարհի սգաւոր կանայք երբէք չտեսան իրենց սիրելիներին : Դարնաւային ծաղիկները նրանց միտը բերին իրենց անձկալի ամուսիններին, բայց աչքները կարօտ մնացին նրանց ցանկալի երեսներին : Ողորմողորմ շատ արցունքներ թափեցին, շատ արձաններ կանչեցին եւ սրանց վրայ իրենց սիրելիների խնկելի անուանները նշանակեցին : —

Եւ այս դիւցազնական կոտորածներ չարու-նակեց 30-35 տարի, Հրատարակւած պատերազ-

մի դորսակը մի ղինւորի ձեռքում չէր եւ ոչ էլ մի քանի ղինւորի, այլ մի ամբողջ ժողովրդի. այս պատճառով՝ ոչ գետին էր ընկնում եւ ոչ թշնամու ձեռքն անդնում:

Աղէտները մէջ հայ ժողովրդի հողին դորսացի էր, գրկանքների ու պայքարների մէջ արհացիլ: Այնքան առատութեամբ թափած իր արւելը, դոհաբերած հերոսները, համբերած-տարած տանջանքները առաւել նուիրական, առաւել թանկ, առաւել անհրաժեշտ էին դարձել խղճի ազատութիւնը եւ առաւել հաւատ էին ներշնչել յաղթանակը տանելու:

Ժողովուրդը հողու ամբողջ զօրութեամբ գիտակից էր իր վարած կռիւն, հաւատում էր իր ընթացքի ճշմարտութեանը: Եւ այս կռիւ կարած սերունգից առաջ եկած նոր սերունդը վարում-չարունակում էր ժառանգութիւն սուս-ցած սուրբ պայքարի:

Հայ ժողովրդի յամառ ըմբոստեցումը, մայր դիմադրութիւնը, մինչեւ վերջին շունչը զուելու ակնհեռ վճռականութիւնը, միանալով այլեւայլ զգոհութիւններին ու տեղական կուսակցութիւններին՝ շարժեցին Սասանեան արքունիքի խաղաղութիւնը, առաջ բերին վէճեր ու դաւեր, պայտական յեղափոխութիւններ ու զանդկեցութիւններ մինչեւ որ հերոս ժամանակների եւ հերոս զարմի ծնունդ Վահան Մամիկոնեան՝ լեռ, անտառ ու քարանձաւ կենդանի գպրոցներից ելած քաջարի ընկերներով՝ Նուարակի մէջ 485 թ. փառաւոր դաշնադրութեամբ ճանաչել տուց Պարսկին հայ ժողովրդի պաշտպանած զատի արդարութիւնը:

Հայ ժողովուրդը ելաւ անտառից ու քարանձաւից՝ գիւղ ու քաղաք իշաւ իր տարած յաղթանակով պսակ բուրբիւռ յաճառ կռիւն-թացքում մարտիրոսացած իր քաջերի անմահ յիշատակին, եւ իր ընթացքը, իր օրինակը իբրեւ յաւիտենական սրբազան կտակ թողնելու յաշորը սերունդներին:

Մ. ա.-ք. ՄԵԼԵԱՆ

24 փետ. 1905 թ. Պարիզ

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Փարիզեան Հայ Եկեղեցու շուրջը

Երբ առաջին անգամ լուր տարածեց Հայերիս մէջ թէ՛ Փարիզում մի մեծածախս շքեղ հայկական եկեղեցի է կառուցում, բոլոր մտածող ազգայինների մէջ, կ'ստես թէ բնագոյումով, անմիջապէս ծագեց այն յայտը, թէ անուշաւ եկեղեցուս կից փառի հիմնուի եւ մի մեծ կրթական հաստատութիւն, մի դպրանոց, որը կարողանար բաւարարութիւն տալ մեր ազգի այժմեան դիւսաւոր պահանջներին մէկին եւ որը, լրացնելով եկեղեցու կոչումը, նրա հետ միասին կազմէր մի բարոյական եւ մտաւոր հայկական կենտրոն քաղաքուկիրթ ազատ երկրում: Հիմի հետաքրքիր լինինք փոքր ինչ հասկանալու այս հաւաքախմբի ընթացքը: Եւ յայտնի է յայտնի հիմունքը: Նախ որ մեր ազգի պատմութեան ընթացքում, քրիստոնէութեան առաջին դարերից սկսած մինչեւ մեր ժամանակ, հայ եկեղեցին անխղճի կերպով միաւորուել է եղել դաստիարակութեան եւ լուսաւորութեան դործի հետ, այնպէս որ դաստիարակութիւնը հայ ժողովրդի աչքում եկեղեցու անհրաժեշտ պաշտամունքներից մէկն է համարւած: Այդպէս տեսած է, ա յայտնի սովորած է մեր ազգը, որ՝ եկեղեցու պարտականութիւնը միայն սուտուած պաշտութեան ծէսեր կատարելը չէ, այլ դիւսաւորապէս ուսում տարածելը իւր հօտի մէջ: Ուստի մեր ժողովրդի հայեցակէտով, երբ մի եկեղեցի իւր դպրոցը չունի՝ նա դեռ ամբողջացած չէ, նա թեւ կ'ըսէ՝ Աւելի՛ց է այդ հայեցակէտը թէ սխալ — հարկը այդ մասին չէ այժմ, այլ թէ՛ դա՛ է հայ ժողովուրդի աւանդական հոգեբանութիւնը այդ խնդրում:

Երկրորդ, որ մեր հայ ազգութիւնների պատմութիւնից յայտնի է թէ՛ ո՛ր որ հետաւոր երկրներում Հայր եկեղեցի է կառուցել առանց դպրոցի, առանց մտաւոր պարագայ կազմելու եկեղեցու շուրջը, այդպիսի եկեղեցին վերջ ի վերջոյ թափուր է մնացել եւ ծախուել է օտարներին, ինչպէս Ամատեղում եկեղեցին էր եւ այլ նմանները: Ուստի մասն մտածող ազգային բնականաբար պիտի ենթադրէր թէ՛ այդքան ակնյայտի փորձերից յետոյ երբ այս հետաւոր վայրում մի համեմատաբար փոքր գաղութի համար այդքան մեծ ծախս է աւելում եկեղեցու վրայ, դա լոկ չապշուրթիւն չէ, այլ սկիզբն է երկանց, որին պիտի հետեւին եկեղեցու հոյապատմութեան համեմատ՝ դպրանոց իւր ուսուցչա-